

ORGAN NAKİL VE BAĞIŞINA İSLAMIN HUKUKİ VE AHLAKİ YAKLAŞIMI

Ghulam – Haider Aasi*

Çev. Doç. Dr. Mehmet ERDEM**

Islamic Legal and Ethical Views on Organ Transplantation and Donation

In Islam, one of the core beliefs is in the life of the hereafter. At the end of time and all that exists, all human beings will be resurrected (in their bodies and souls) and will face the Day of Judgment. Even their body parts or organs will stand witness against them. Furthermore, in Islamic law, every action or thing is categorized either as legitimate or prohibited. This article explores ethico-legal opinions on the issues of organ donation and transplantation in the light of these essential Islamic beliefs.

Özet

İslam'da, temel inanç konularından birisini ahiret hayatı teşkil eder. Kıyamet koştuktan sonra bütün varlıklar, (bu arada) bütün insanlar beden ve ruhlarıyla birlikte yeniden diriltilecek ve yargılanma günüyle yüz yüze gelecektir. (O günde) onların bedenlerinin parçaları veya organları bile, kendilerinin aleyhine şahitlik yapacaktır. Buna ek olarak, İslam Hukukunda her fiil veya her şey caiz veya yasak olarak tasnif edilmiştir. Bu makale, İslam'ın sözünü ettiğimiz temel inancı ışığında, organ bağış ve nakli problemini ahlak- hukuk açısından incelemek üzere yazılmıştır.

Keywords: el- Ahiret (Dünya hayatından sonraki hayat); Emanet (Bir emanet olarak insan bedeni); Hukukullah (Allah'ın hakları); Hukuk-u ibad (yaratılanların hakları); Hilafet (Yer yüzünde Allah'ın vekili olarak insanoğlu); İnsan hayatının dokunulmazlığı; Şeriat (İslam hukuku).

* Ghulam- Haider Aasi, American Islamic College (640 W. Irving Park Rd., Chicago, II, 606133106)'da İslami Araştırmalar ve Dinler Tarihi kürsüsünde doçenttir. Ayrıca, Lutheran School of Theology 'de Misaşır Profesördür. (e-mail: ghaideraasi@hotmail.com). Bu makale Aurora University'de yıllık Din ve Bilim Konferansları Serisinde sunulan bir tebliğ üzerine kurulmuştur. Aurora, Illinois, Spring 2002. Makalenin yayınlandığı yer: Zygon, vol. 38, no. 3 (Sptember 2003). Ss. 725-734.

** Fırat Ü. İlahiyat Fak. mehmeterdem@firat.edu.tr

Mütercimim Önsözü

Başlığından da anlaşılacağı üzere bu makale, yaklaşık bir asırdır insanlığın gündeminde bulunan bir problemi konu edinmektedir. Ancak makalenin muhtevasına baktığımızda asıl amacının, İslam hakkında bilgi sahibi olmayan Batılı okurlara İslam'ın belli başlı hususiyetlerine dair genel bilgiler vermek, olduğu intibasını uyandırmaktadır. Çünkü makalede, başlık olarak seçilen “**Organ Nakil ve Bağışına İslam'ın Hukuki ve Ahlaki Yaklaşımı**” meselesi enine boyuna ele alınmamış, bunun yerine İslam akidesinin kritik kavramları açıklanmış ve fıkıh mezhepleri hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Çalışmanın sonunda ise organ nakil ve bağışının caiz olmadığını savunanlarla, caiz olduğunu savunanların görüşleri ve delilleri kısaca özetlenmiştir. Ancak bu yazının, İslam hakkında köklü bir bilgi sahibi olmayan Müslüman okurların, İslam'ın genel karakteristiğine dair bir fikir edinmelerine; bu arada başlıkta bildirilen problemin leh ve aleyhine dair olan belli başlı görüşler hakkında bilgi sahibi olmalarına yardımcı olabilecek bir çalışma olduğu söylenebilir. Tercümede, mümkün olduğu kadar metnin aslına sadık kalınmıştır. Ancak makalenin daha kolay okunmasına ve doğru anlaşılmasını yardımcı olacağını düşündüğümüz için, aralara uygun başlıklar eklemek; bazı yerlerde parantez arası açıklayıcı ifadeler yer vermek gibi bir takım küçük tasarruflarımız da olmuştur.

Giriş

İnsan organının bağışlanması ve nakli yirmi birinci yüz yılın küresel toplumu için, birçok ahlaki sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu yazı, organ bağış ve nakline İslam'ın bakışını ele almaktadır. Bu karmaşık mevzu-yu uygun şekilde analiz etmek için (genel olarak) İslam ve (özel olarak ise) İslam hukuku hakkındaki temel anlayışı tespit etmek lazımdır. (Dolayısıyla öncelikle bu hususlarla ilgili bilgi verilecek daha) sonra da İslam hukukunun prensiplerinin işletilmesinden çıkartılmış olan, organ bağış ve nakli hakkındaki çağdaş İslami bakış(lar) tartışılacaktır.

İslam'ın Temel Kavramları

İslam'ın temel kavramları dört ilke ile başlar. İslam inancının temel ilkeleri; *Tevhit, Risalet, Hilafet ve Ahiret'tir*. İslam'da ilk ve başta gelen prensip, Allah'ın birliğini, sonsuzluğunu, aşknlığını ve kâinatın O'nun tarafından yaratıldığını ifade eden, tevhit akidesidir. (Buna göre) Allah tek yaratıcı, rızık verici, terbiye edicidir ve başkasına ihtiyaçtan münezzehtir; her şey Allah'ın mahlûkudur. İslam inancı bütün varlıkların Allah (c.c)'a bağlı olduğunu savunur. Yaratıkların tamamı Allah'a muhtaçtır. Bütün yaratıklar karşılıklı olarak birbirine bağlı (ve bağımlı) iken, Allah yaratıklardan her hangi birine bağlı (ve muhtaç) değildir. Allah'a teslim olmak demek olan İslam, ihlâs ve samimiyetle ibadete layık ve mutlak tek varlığın sadece Allah olduğunu vur-

gular. Bütün yaratıklar Allah'ın kullarıdır, dolayısıyla da O'na itaat, ibadet ve hizmet etmeleri gerekir. "Müslim" kelimesi İslam'ı benimseyen kişiyi ifade etmek için kullanılır; yani onun lügat manası, kendi iradesini Allah'a teslim eden demektir. Müslümanlar, insan hayatının (asli) gayesinin, Allah'a ve insanlığa hizmet etmek olduğuna inanırlar; İslam'da Allah'a hizmet etmek ile insanlığa hizmet etmek (kavramları) birbirinden ayrı düşünülemez.

Allah'ın, kullarıyla özellikle de insanoğluluyla ilişki kurduğu yol bizi, "Risalet" kavramına götürmektedir. Bu kavram, Allah'ın hidayetinin O'nun melekleri, kitapları, resulleri ve nebileri vasıtasıyla insanlığa ulaştırılmasını ifade eder. Müslümanlar Allah'ın, ilk insan Hz. Âdem'den itibaren devamlı surette belli özelliklere sahip bazı insanları resul ve nebi olmak üzere göndermiş olduğuna inanırlar. Peygamberler model kişiler olarak hareket etmişler ve insanlığa Allah'ın emirlerine göre nasıl yaşayacaklarına dair rehberlik yapmışlardır.

"Hilafet" ve "Emanet" terimleri, insanoğlunun yeryüzünde Allah'ın emanetini yüklediğini ya da O'nun vekili olduğunu ifade etmektedir. İslam inancına göre, hayat hem bir mesuliyet ve hem de Allah'a ibadet etmek veya onun iradesine göre hareket etmek için bir imtihan vesilesidir. İnsanlığın varoluş gayesi Allah'ı ve yaratılanları sevmektir. Bütün insanlar Allah'a karşı mesuldür. Ayrıca onlar, kâinata ve kendi öz varlıklarına karşı da sorumluluk sahibidirler. Halife oldukları için (onlar bu sorumluluklarını) diğer mahlûkata hizmet ederek yerine getirmeleri gerekir. Keza her insan, Allah'ın bir emaneti olan tüm hayatını ve fiziki bedenini sürdürmek ve muhafaza etmekte de sorumludur. İnsanlık, iyilikleri yapmaya, kötülüklerden kaçınmaya, adaletle muamele etmeye, Allah'a vereceği hesabın devamlı şuurunda olmaya çağrılmıştır.

İslam'ın son temel kavramı ise öldükten sonraki hayat demek olan "el-Ahireh"tir. İslam, dünya hayatını geçici olarak kabul eder. Ancak bu hayat, daha sonraki hayatta ortaya çıkacak neticeleri itibariyle son derece önemlidir. Bütün insanlar ölecek ve daha sonra yeniden diriltileceklerdir. İslam'a göre insan ruh ve bedenden müteşekkildir ve bu iki yön birbirinden ayıramaz. Yeniden diriltildikten sonra mahkeme günü gelecek ki, o gün herkes üzerine, Allah'ın son hükmü icra edilecektir. Bütün insanlar bu dünyada yaşadıkları gibi, kendi fiziki bedenlerinde diriltilecekler ve onların eylemlerinden hesaba çekileceklerdir. Bu husus İslam açısından oldukça önemlidir. Müslümanlar tarafından, Allah'ın iradesinin son tecellisi olarak vahiy edildiğine inanılan İslam'ın kutsal kitabı Kuran, insanların organ ve derilerinin dahi mahkeme gününde, her hangi bir yanlış davranışı ikrar etmek suretiyle (sahiplerinin) aleyhlerine şahitlik yapacağını bildirmiştir.¹ Ahiret hayatı sonsuz olduğundan, kurtuluş Allah'ın Cennetinde ebedi mutluluğa ermek

¹ Fussilet, 41/ 20-22

ve bedbahtlık ise ebedi Cehennemde cezaya çarptırılmak şeklinde tecelli edecektir. Son yargılamayı sadece Allah yapacaktır.

Buna göre, İslam'ın temel prensipleri aşağıdaki gibi özetlenebilir: Müslümanlar Allah'ın birliğine inanır. Allah sonsuz güç sahibidir ve yücedir; her şey O'nun plan ve iradesi ile meydana gelmektedir. Müslümanlar, vahiy yoluyla Allah (cc) ile insanlar arasındaki irtibatı sağlayan; meleklerle, resulere ve nebilere inanmaktadırlar. Müslümanlar, ruh ve beden olarak yeniden diriltilecekleri ve yeryüzündeki amellerine uygun şekilde yargılanacakları (gün olan) ahiret hayatına ve hesap gününe de iman etmektedirler. Son olarak (şunu da ifade etmeliyiz ki) Allah'ın yargısı, O'nun mutlak rahmetinden ayrı düşünülemez.

İslam'ın Beş Temel İbadeti

Bu temel prensiplere bağlantılı olarak İslam akidesinin mahiyeti, “İslam'ın Beş Direği” olarak bilinen beş temel pratiği ile anlaşılabilir. Dini hayattan kaynaklanan ve Müslümanların tarihi boyunca hep aynı olan bu beş rükün şunlardır: 1) “Şehadet”- Allah'tan başka (hak) ilah bulunmadığına ve Hz. Muhammed (sav)'in Allah'ın elçisi olduğuna iman ettiğini ilan etmek; 2) “Salat”- her gün beş kere namaz ibadetini yerine getirmek; 3) “Zekat”- ihtiyaç sahipleri için fedakarlıkta bulunmak suretiyle, sahip olduğu zenginlik ve serveti hemcinsleriyle paylaşmak; 4) “Savm”- Ramazan ayında şafak vaktinden akşam vaktine kadar oruç tutmak; 5) “Hacc”- fiziki ve mali imkanları itibarıyla, yapabilecek olan bir Müslüman'ın ömründe bir defa Mekke'ye gitmesidir.

Şeriat Kavramı

“Şeriat” Arapça bir terim olup lügatte su kaynağına gitmek için yapılan yol; dolayısıyla da (ebedi) hayatın kaynağına ulaştırın yaşam tarzı demektir. Dini bir terim olarak “Şeriat”, Kuran ve sünnet (Hz. Muhammed'in sözleri, fiilleri ve tasvipleri) vasıtasıyla Allah tarafından gösterilen, “*Dosdoğru Yol*” demektir. İslam'a göre insanın Allah'a, yaratılanlara ve kendisine karşı, Allah'ın gösterdiği hidayete uygun şekilde yaşamak gibi bir görevi vardır. İnsan, Kuran ve Sünnetten elde edilen hidayet ilkelerinden hareketle, insan hayatının her yönünü kuşatan bir yaşam biçimi geliştirebilir. İslam hukukunun gayesi, gerek fert ve gerekse toplum düzeyinde bütün insanların hayatını, Allah'a kulluk yapmanın ve yaratılanların tamamıyla Allah'ın gösterdiği rehberlik istikametinde ilişki kurmanın yol ve yöntemini tanzim etmektir.

Şeriat, sadece dini bir hukuk sisteminden ibaret değildir. Aksine o, (beslenme ve uyumanın uygun metotlarına kadar uzanan) sağlık meseleleri ve sosyal münasebetler dâhil insan hayatının, akla gelebilen her alanını kontrol etmektedir. Dolayısıyla İslam'da hukuk ve ahlak birbirinden ayrıla-

maz. Şeriat, ana cadde ya da en doğru yol, yani Allah'ın rızasını elde etmenin tek vasıtası olarak kabul edilmiştir. Tarih boyunca Müslümanlar, sosyal ve/veya kültürel değişikliklere göre Şeriatın nasıl tesis edileceğini göstermek için arzulu olmuşlar; Allah'ın emir, rıza ve sevgisine muhalif olan şeyleri yapmamak için gayret göstermişlerdir.

Şeriatı anlamak, dünya görüşü ve pratikleri ile İslam'ı doğru bir şekilde anlamanın temel şartıdır. Şeriatın mahiyeti ve tarihi rolü hakkında Batıda, birçok yanlış anlayış ve hatalı bilgi mevcuttur. Bu yanlış anlayışlar, hem dâhili hem harici sebeplerden kaynaklanmıştır. Dâhili olarak Müslümanlar, on üçüncü asırdan günümüze kadar gerek hukuk ve gerekse teoloji sahalarında Şeriatı; sosyal, kültürel ve ekonomik değişikliklere cevap verecek şekilde geliştirmediler. Harici sebep ise Batıda hâkim olan, 'Müslüman ülkelerin vatandaşları kendileri için bir hukuk sistemi olarak Şeriatı istediklerinde, yedinci ve sekizinci asrın hukuk ve pratiklerine dönmek istemekteydiler' şeklindeki yaygın yanlış anlayış ve önyargıdır. Şeriatın temel kaynakları İslam'ın tarihsel başlangıcı olan yedinci asırda teşekkül etmiş olan Kuran ve Sünnettir. İslam âlimleri, geleneksel olarak bu kaynakları tarih içerisinde zamanın ve şartların değişikliğine cevap vermesi için tefsir etmişlerdir.

Şeriat tarihsel olarak ameli sahada birçok farklı bölge ve kültürden olan insanları, birleştirici bir sistem ile yönetmiştir. Hz. Peygamber (sav)'in vefatından sonraki ilk yüz yıl içerisinde (632-732) İslam bu günkü körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan'dan, doğuda Çin sınırlarına; batıda tüm İspanya'ya, kuzeyde Asya ortalarına ve günümüzdeki Çeçenistan'a güneyde ise Sahra çölüne kadar yayılmıştır. İslam'ın altın çağı boyunca bu denli genişlemiş olan İslam imparatorluğu, olukça çeşitli kültür ve bölgeleri kuşatmış olmasına rağmen, tam olarak İslam barış ve kardeşliğini tesis eden temel bir İslam kamu hukuku kaynağı da sağlamıştır.

Önce de zikredildiği üzere, Şeriatın ilk veya temel kaynakları şunlardır: 1) Kuran: Harfi harfine Allah'ın kelamı olup, melek Cebrail vasıtasıyla Hz. Muhammed'e aktarılmıştır. 2) Sünnet: Peygamber Hz. Muhammed'in sözleri, fiilleri ve tasvipleridir. İslam, Müslüman veya Arap olmayan diğer bölgelere doğru da yayıldığı için, Şeriat'ın tatbik şekli ile ilgili soru ve itirazlar artmıştır. Bu itirazlar Şeriat'ın, zamanın ve şartların değişmesine uygun şekilde yorumlanmasını ve uygulanmasını gerektirmiştir.

Bu vahiy ürünü temel kaynaklara ek olarak Şeriat, diğer (tali) kaynaklardan da yararlanmaktadır. Şeriatın tali kaynakları ise şunlardır: *İcma*: (İlim ve ihlâsı ile) ümmet ya da Müslüman toplumu tarafından kabul edilmiş olan fakihlerin görüş birliğine varmalarıdır. *Kıyas/ictihat*: Yeni durumlarla ilgili ilahi hükümleri tespit etmek için, ilk iki kaynaktan elde edilen normlar ışığında analogik sonuçlar elde etmektir. *Urf/adet*: Vahiy öğretisiyle çelişmemek şartıyla insanların ittifakla benimsedikleri adetlerdir. *Maslahat*:

Amme menfaati ve tüm insanlığın refahı için yapılan hukuki düzenlemelerdir. Her nerede olursa olsun bir topluluğun pratikleri Kuran ve Sünnetle uyum içerisinde olursa İslam o toplumun uygulamalarını onaylar. Bilakis, sayet toplumun uygulamaları, vahiy ürünü olan kaynaklara ters düşerse o uygulamalar Kuran ve Sünnet ışığında revize edilmelidir.

İslam'a göre, Şeriatın ya da ilahi hidayet ilk amacı, insana yük yüklemek değil, aksine insanoğlunun hayatını kolaylaştırmaktır. İlk Müslüman âlimler (dini hükümleri tespit etmek üzere içtihat ederken) bu gayeyi hep göz önünde bulundurmuşlardır. Onların bu amaca yönelik incelemeleri, aralarında derin tartışma ve incelemelerin ortaya çıkmasına ve değişik İslam hukuk okullarının kurulmasına sebep olmuştur. Doğrusu, âlimlerin farklı arka plan ve şartlardan gelmiş olmalarının da, onların Şeriatı böyle çeşitli şekillerde yorumlamalarında etkin olduğu hesaba katılmalıdır.

Fıkıh Mezhepleri

Şeriatın klasik mezhepleri şunlardır: Hanefilik, Malikilik, Şafilik, Hanbelilik, Caferilik, Zeydilik ve İsmaililik.² Adını İmam Ebu Hanife (v. 767) 'den alan Hanefilik fıkıh mezhepleri içerisinde hem en geniş hem de en rasyonel ve liberal bir mezheptir. Bu mezhebin vurgusu aklilik ve çoğulcu kültüre adaptasyondur. Hanefi mezhebi tarihi olarak, Türkiye, Orta Asya Avrupa, Orta doğu, Afganistan, Hindistan ve Pakistan'da yaygınlaşmıştır. Adını Medine'li İmam Malik (v.795)'den alan Maliki mezhebi, kuzey ve batı Afrika'da uygulanmış ve İspanya Müslümanlarının mezhebi olmuştur. Şafii mezhebi ilk iki mezhepten daha muhafazakârdır ve daha çok Şeriatın ikinci kaynağı olan Sünnet üzerine ağırlık vermektedir. Şafii mezhebi İmam Şafii (v. 820)'den sonra bu adı almış olup, doğu Afrika'dan güney Asya kıyılarına özellikle Mısır, Sudan, Malezya ve Endonezya'ya kadarki bölgede kabul görmüştür. Adını Ahmet b. Hanbel (v. 855)'den alan Hanbelî Mezhebi bütün mezhepler içerisinde en lafızcı ve en muhafazakâr olan ve günümüzde Suudi Arabistan'da uygulanan mezheptir. Caferilik (veya İснаәşeriyye ya da İmamîyye) İran, Irak, Hindistan ve Pakistan'da uygulanmaktadır. Zeydiyye mezhebi Yemen'de devam etmektedir. İsmailiyye ise Şii bir yorum olup, doğu Afrika ve Hindistan'da yaşayan İsmaili topluluklar tarafından uygulanmaktadır.

Dini Hükümler

İslam hukuku insan hayatını iki temel kategori ile sınırlandırır. İlki, Allah'ın insanlar üzerindeki hakları demek olan "Hukukullah"tır. Bu, insanların sadece Allah'a ibadet etmelerini ve hayatlarını Allah'ın rızasını ve sevgisini gözeterek yönetmelerini gerektirmektedir. İkinci ise, yaratılanların hakları manasına gelen "Hukuku'l-ibad"dır. İslam'da bir kişinin Allah'a karşı olan görevleri ile kullara karşı olan görevleri, kendi haklarından önce

² Yazar, İbadiyye gibi müntesipleri çok az olan mezhepleri saymamıştır.

gelir. Çünkü İslam akidesi, bir kişinin yaratılanlara karşı vazifesinin kendi haklarından önce gelmesi gerektiğine vurgu yapar.

Öte yandan Şeriat bu iki kategoriyi, Müslüman hayatının üç yönünü kuşatacak şekle çevirir. İlki sırf Allah hakkı olan ibadet yönüdür. Bu, tüm insanlığın bir olan Allah'a ibadet etmesinin gerekliliğine vurgu yapar. İkincisi, bütün insanların Allah'ın halifesi olduğunu ifade eder. Dolayısıyla insanlar bütün davranışlarında, İlahi vahiy Kuran'da belirtilen ilkeler çerçevesinde Allah'ın emirlerine göre hareket etmekle yükümlüdürler. Üçüncü yön bir kişinin hemcinsi olan insanlara karşı görevleri ile ilgilidir. Bu ise, insanlığa karşı yapılması icap eden hizmeti ve diğer mahlukata karşı yapılması gereken kahyalığı ifade eder.

Tarihsel olarak Şeriatın amaçları üzerine kafa yoran İslam âlimleri onun hükümlerini genellikle beş kısma ayırmışlardır. Diğer bir ifade ile ister hukuki ister ahlaki olsun bütün insan fiil ve düşüncelerini yaygın olarak "el-ahkamü'l-hamse" veya "beş hüküm" olarak bilinen kısımlar altında ele alınmıştır. Bu beş hüküm şunlardır: 1) *Farz*: Mutlaka yerine getirilmesi gereken görev. 2) *Müstahab*: Yapılması önemle tavsiye edilen şey. 3) *Mubah*: Serbest bırakılan alan. 4) *Mekruh*: Yapılmaması tavsiye edilen şey. 5) *Haram*: Kesin olarak yasaklanmış olan şeydir.

Mamafih Şeriatın temel hedefi, daima evrensel olan hususi hakları garanti altına almaktır. Bu evrensel haklar; din hürriyeti, insan hayatının dokunulmazlığı, insan şeref ve haysiyetinin kutsallığı, düşünce ve vicdan hürriyeti, aile ve neslin kutsallığı ve (son olarak) mülk edinme hürriyetidir.

İslam'a göre, evrensel haklar hiyerarşisinin başında din özgürlüğü gelmektedir. Geleneksel olarak İslam fertlerin kimliğini onların dini inanç ve sadakatlerine göre belirler. Bu sebeple geleneksel Müslüman toplumunda bir kişi ırkına ve milliyetine göre değil, bilakis toplum içerisinde kendisine uygun bir rol sağlayacak olan dini inancına göre tanımlanır. Önem sırasına göre din hürriyetinden sonra ikinci sırayı, insan hayatının kutsallığı almaktadır. İslam açıkça insan hayatına Allah'tan başka kimsenin müdahale edemeyeceğine vurgu yapar. Evrensel haklardan üçüncüsünü insan şeref ve haysiyetinin dokunulmazlığı oluşturur. İnsan şeref ve haysiyeti meselesi, organ bağış ve nakli problemi ile ilgili olarak Müslüman hukukçular arasında çıkan tartışmanın odak noktasını teşkil eder. Aynı şekilde ailenin korunması, neslin devamı ve mülk edinme hürriyeti (kimse tarafından) değiştirilemez insan haklarındandır.

Kuran ve Sünnet, organ nakil ve bağışı problemine özel bir atıfta bulunmaz. Böylece konu ile ilgili tartışma sahası muasır Müslüman hukukçulara bırakılmış olmaktadır. Hukukçulardan belli bir grup bu uygulamayı yasaklarken, diğer bir grup ise onu hoş karşılamaktadır. Organ nakil ve ba-

ğışına taraf olanlar da, bu uygulamaya karşı çıkanlar da kendi konumlarını desteklemek için, Kuran ve Sünnetten ayetlere ve hadislere başvurmaktadırlar. (Şimdi tarafların görüşlerini ve dayandıkları delilleri özetleyelim)

Organ Bağış ve Nakline Karşı Çıkanların Görüşleri

Organ nakil ve bağışına karşı olan hukukçuların delillerini tahlil edebilmek için, modern tıbbın sağladığı kolaylıkların ve tedavi metotlarının, Müslüman milletlerin çoğu arasında geniş çaplı olarak kullanılmadığı, noktasının altını çizmemiz önemli görünmektedir. (Müslümanlar arasında) Homeopati³ ve bitkisel tıp gibi geleneksel tedavi metotları daha yaygın olarak uygulanmaktadır. Ayrıca bazı Müslüman âlimler çağdaş batı tıbbını; modern tedavi yöntemlerinin hiç birinde bulunmayan; Allah'a dua ve teslimiyet unsuruna yer vermemesinden dolayı tenkit etmektedirler. Bu âlimler, modern tıp biliminin insan unsurundan çok iş unsuruna yoğunluk verdiğine inanmaktadır. (Bu âlimler tarafından) Kuran ayetleri ve Hz. Peygamberin hadisleri, organ nakil ve bağışının yasaklığını ispat etmek için, lafızcı âlimlerin yaptığı gibi, son derece geleneksel bir bakış açısıyla zikredilmektedir.

Bu âlimlerin, kendi pozisyonlarını desteklemek için İslam inancına dair bir takım hususlara da vurgu yaptıkları görülmektedir. (Konuyla ilgili olarak bu âlimlerin) ilk inançları şudur: hem insan hem insanın bedeni Allah tarafından emanettir. İnsanın bedeni Allah'ın bir emaneti olduğuna göre bir kişinin organının, kesilip atılması ve/veya başka birinin (atıl olan) organının yerine takılması da dâhil, hiçbir şekilde değiştirilmesi caiz değildir. Özellikle organ bağışı ile ilgili olarak (söylemek gerekirse) insan bedeni Allah'ın bir emaneti ve hediyesidir; yoksa bizzat insanın kazanıp sahip olduğu bir mülkü değildir. (Bu) Âlimler bir kişinin sahip olmadığı bir şeyi bağışlama hakkının da bulunmadığını ifade etmişlerdir. Organ nakil ve bağışına karşı olan âlimlerin ikinci delillerini ise; insan hayatının saygı değer ve kutsal oluşu düşüncesi teşkil eder. (Bilindiği gibi) insanın hayatı ve bedeni İslam'da kutsal kabul edilmiştir. Bu noktadan hareketle âlimler: “ insan bedenine ait bir parça, bir kişiden alınıp diğer bir kişiye nasıl nakdedilebilir?” şeklinde karşı çıkmaktadırlar. Bu âlimler, organ alınacak kişi ölü/ kadavra da olsa bu işin, insan hayat ve bedeninin saygınlığına bir tecavüz olacağını söylemektedirler. O halde insan için, insan bedeninin Allah'ın hediye ettiği şekilde korunması son derece önemlidir ve dolayısıyla o asla bağışlanmaması ve değiştirilmemelidir. İnsan bedenin (ilahi) bir emanet; insan hayat ve bedeninin saygı değer ve kutsal olduğu meselesi Kuran'ın aşağıda zikredilecek ayetlerinde şöyle ifade edilmektedir:

“(Sahip olduğun serveti) Allah yolunda infak ediniz; kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayınız ve iyilik yapınız; çünkü Allah iyilik yapan-

³ Homeopati; hastalığı, direk müdahale ederek değil de, hastanın vücudunda bulunan tepki mekanizmasını harekete geçirerek tedavi etme yöntemi olarak tarif edebiliriz.

ları sever.”⁴

“İşte bu sebeple İsrail oğullarına (şöyle) emrettik: kim bir cana (kayma) karşılığında veya yeryüzünde bozgunculuk yapma (yı cezalandırma)nın dışında, bir cana kıyarsa sanki bütün insanları öldürmüş gibidir. Ve kim de bir canı kurtarırsa sanki bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur. Muhakkak ki resullerimiz onlara apaçık delilleri getirdiler; ne var ki daha sonra o (insa)nlardan birçoğu yeryüzünde aşırı gidicilerdir.”⁵

İnsanoğlunun saygı değer ve kutsallığı Kuran’ın başka ayetlerinde de vurgulanmaktadır. Mesela;

“Doğrusu Biz Âdemoğullarını değerli kıldık; onları karada ve denizde taşıdık; hoş ve güzel şeylerden onlara rızık verdik ve onları yarattıklarımızdan birçoğundan üstün kıldık üstün.”⁶

insanın saygınlığı ve kutsallığı prensibine ek olarak, organ nakil ve bağışına karşı olanların zikrettiği üçüncü bir prensip de, insan bedeninin Allah’ın bir emaneti olmasıdır. İnsanın uzuvları (bir süre kullanıp işe yaramaz hale gelince atılacak) bir alet gibi düşünülemez. İslam hukuku, açıklıktan ölme tehlikesiyle burun buruna gelse bile, bir insanın asla diğer bir insanın etini yiyemeyeceği konusunda çok açık (hükümler ihtiva etmektedir). Ayrıca İslam’da, para kazanmak için insan bedenine ait parçaların alınıp satılması da haramdır. Gerçek şu ki, insan organlarının ticaret konusu olması, toplumun fakir ve zayıf kesimlerinde (bir takım) sömürü ve istismarlara sebep olabilir. Son zamanlarda Hindistan’da, gizli şekilde yapılan insan böbreği ticaretinin arttığı belgelenmiştir. Böbreklerini satarak ailelerine mali destek sağlamak, evlenme masraflarını karşılamak ve/ya borçlarını azaltmak isteyen fakir köylüler tarafından bir sistem bile geliştirilmiştir. Devlet memurları, doktorlar ve bu organları satın almak isteyen zengin yabancılar bu istismar ağına katılmaktadırlar.

Organ nakil ve bağışına karşı çıkanların delillerini desteklemek için ileri sürdükleri dördüncü bir nokta ise, Allah’ın yarattıklarında değiştirme yapılamayacağına dair İslam inancıdır. Âlimler, insan bedenini kesmenin ve beden bir parçasını bedenden uzaklaştırmanın, Allah’ın fitratını değiştirmek olduğu için caiz olmadığına dair olan görüşlerini desteklemek için Kuran’dan aşağıdaki ayetleri delil göstermektedirler:

“Öyleyse yüzünü hanif olarak (ısrarlı bir şekilde) dine; Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fitrata çevir. Allah’ın yaratmasında hiç bir tebdil olmaz. İşte şu dosdoğru dindir, ancak insanların çoğu bilmez.”⁷

⁴ Bakara, 2/ 195

⁵ Maide, 5/ 32

⁶ İsrâ, 17 / 70

⁷ Rum, 30/ 30

Kur'an'ın şu ayeti ise, Şeytan'ın Allah'ın yaratmasını değiştirmeye çalıştığını ve bu nokta üzerinde aşırı şekilde ısrarlı olduğunu göstermektedir:

“Ve mutlaka onları sapıtacağım; muhakkak içlerindeki kuruntuları uyaracağım ve elbette onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar; elbette onlara emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler. Kim Allah'ı değil de şeytani dost edinirse apaçık bir ziyana düşmüş olur.”⁸

Son olarak Hz. Peygamberin, organ nakil ve bağışına karşı çıkanların bu karşı duruşlarını destekleyecek bazı hadisleri bulunmaktadır. Hz. Peygamber (sav) insan bedeninin kutsallığı meselesine dair özel rehberlikleri vardır. O şöyle buyurmuştur: “Ölünün kemiğini kırmak günahlık ve saldırganlık bakımında dirinin kemiğini kırmaya denktir.” (Bu Hadiste de açıkça ifade edildiği gibi) İslam'da, insan bedenini tahrip etmek günah görülmüştür. (İşte) bu âlimler de, insan bedenine karşı yapılan teaddi ve tahribin günah olduğu gerçeğinden hareketle organ nakline karşı çıkmaktadırlar. Organ nakil ve bağışının yasaklığını desteklemek için zikredilen diğer bir hadis de Hz. Peygamberin, Müslüman topluluğu bilgilendirdiği veda hutbesinden alınan şu ifadeleridir: “Hayatı Allah yaratmıştır, Müslüman'ın malı ve şerefi kıyamete kadar kutsaldır”. Bazı âlimler (Hz. Peygamberin bu ifadelerinin), insanın hayatı ve fiziki özellikleri gibi Allah'ın lütuf ve hediyesi olan şeylerin, değiştirilemeyeceği anlamına geldiğini söylemişlerdir.

Hz. Muhammed (sav), ümmetine en uygun hayat tarzını tavsiye etmiş; kesin olarak emir ve tavsiye edilen helalleri ve kesin olarak yasaklanan haramları açıkça ifade etmiştir. Mamafih bu iki uç noktanın arasında birçok şüpheli alanlar vardır. Müslüman âlimler şüpheli olanlardan sakınmayı tavsiye etmişlerdir. (Görüldüğü gibi) organ nakil ve bağışının ahlaki olmadığı görüşünü savunan âlimler, kendi pozisyonlarını desteklemek için, şüpheli şeylerden uzak kalmakla ilgili genel prensibe başvurmakta; yasak olan bir şeye düşmemek için şüpheli şeylerden de uzak kalmak gerektiğine dikkat çekmekte; organ bağış ve naklinin hükmü Kuran ve Sünnette açıkça bildirilmediği için (en azından şüpheli olması sebebiyle) ondan uzak kalmanın gerekli olduğunu vurgulamaktadırlar.

Organ Bağış ve Naklinin Caiz Olduğunu Kabul Edenler ve Görüşleri

Çağdaş Müslüman fakih ve âlimleri arasında, organ bağış ve nakline iyi bakmayan âlimler azınlıkta kalmıştır. Müslüman âlimlerin önemli bir çoğunluğu (birinciler gibi) Kuran ve Sünnetten bir takım delilleri kullanarak organ nakil ve bağışının caizliğini savunmuşlardır. Bu âlimler kendilerini lâfzî manalarla sınırlandırmamışlar ve yukarıda zikredilen vahiy ürünlerini katı bir şekilde yorumlamamışlardır. Gerçekten Müslüman hukukçu ve

⁸ Nisa, 4/ 119

âlimlerin geniş bir çoğunluğu organ nakil ve bağışını desteklemektedir.

Organ nakil ve bağışının caizliğine taraf olan bu âlimler de, delillerini (karşı olanlar gibi) aynı vahiy kaynaklarından almışlardır. Ancak bu âlimler, vahiy metinlerini anlama noktasında metinlerin lafzî anlamlarından hareket etme yerine, hukukun ruhu üzerine yoğunlaşmışlardır. Bu sebeple onlar ilgili nasları, zamanın şartlarıyla ve değişen teknolojik gelişmelerle uyum içerisinde olacak şekilde yoruma tabi tutmuşlardır. Onlar, “Allah’ın hükümlerinin, insan topluluklarının daha iyi olması için (meşru kıldığı)” şeklindeki İslami inanca vurgu yapmaktadırlar. Dolayısıyla bu âlimler (maslahat merkezli) bu prensibi (konumuza), ‘insan hayatının daha iyi olması için faydalı olması sebebiyle organ nakil ve bağışının, yasaklanması değil caiz görülmesi gerekir’ şeklinde adapte etmişlerdir:

Bu alimler, organ bağış ve naklinin caizliği ile ilgili olarak kendi duruşlarını desteklemek için (şu) üç temel prensipten hareket etmektedirler: 1) Kamu menfaati (maslahat), 2) fedakarlık duygusu (isar), 3) insan hayatının kutsal emanet oluşuna dair olan inanç.

Kamu refahı ile ilgili olarak âlimler İslam Hukukunun en önemli kurallarından biri olan “zaruretler haramları mubah kılar” prensibine vurgu yapmaktadırlar. Mesela organ nakli yapılmadığı takdirde bir hayatın tamamen kaybedilmesi veya ciddi bir tahribatın ortaya çıkması söz konusu ise, organ nakline izin verilmelidir. (Nitekim) buna benzer istisnalar, İslam’ın diğer yasakları hakkında da geçerlidir. Şayet bir kişi hayati tehlike ile karşı karşıya kalacak şekilde aç kalır da, orada domuz etinden başka (yiyecek) bir şey bulamazsa domuz etini yemesi caizdir. Kuran’ın şu ayeti bu noktaya ışık tutmaktadır:

“(Allah) size, sadece meyte (leş)yi, kanı, domuz etini, ve Allah’tan başkası adına kesileni haram kılmıştır. Kim azgınlık yapmaksızın ve (haddi) tecavüz etmeksizin (bunları yemek) mecburiyetinde kalırsa, onun üzerine hiçbir günah yoktur. Muhakkak ki Allah çok yarlıgayıcıdır; çok rahmet edicidir.”⁹

Bununla beraber, biraz önce de zikredildiği gibi, bütün fıkıh mezheplerine göre, ölüme yakın olmak da dâhil, şartlar ne olursa olsun hiçbir insan için diğer bir insanın etini yemek caiz değildir. Kamu refahını ilgilendiren ek külli kaideler ise şunlardır: a) daha büyük ve genel olan faydalar, daha küçük olanlara öncelenir; b) büyük bir zorluğu bertaraf etmek ve kötülüğü kaldırmak için (nispeten) daha küçük bir şer tercih edilir; c) yaşayanların hakları ölümlerinkinden önceliklidir. Mesela hamile bir kadın ölür de karnındaki bebeğin yaşama şansı bulunursa, çocuğu yaşatmak için onun bedeninin kesilmesi caizdir. Aynı şekilde ölmek üzere olan bir kişi, organlarını ihtiyacı olan bir kişiye vermeyi kabul ederse başka insanlara faydalı olduğu için

⁹ Bakara, 2/ 173

ödüllendirilmelidir. Nasıl olsa öleceği için onun şerefi devam etmektedir, ancak o, bedeninin bir parçasını başka bir insanın hayatını devam ettirmek için paylaşmış olmaktadır.

Organ nakil ve bağışının caizliğine taraf olan âlimler, fedakârlık çerçevesinde, her ne olursa olsun insan hayatı için faydalı ve güzel olan her şeyin caiz olduğuna dikkat çekmektedirler. Kuran, bu konuya aşağıdaki ayetiyle ışık tutmaktadır:

“Ey iman edenler Allah’ın şearine, haram aya, (hac için ayarlanmış olan) kurbanlık hayvana (o hayvandaki) gerdanlıklara ve Rabb’lerinden bir fazl ve rıza aramak için Beyt-i harama yönelenlere (tecavüzü) helal saymayın. İhramdan çıktığınızda avlanın. Sakın ha! Mescid-i haramdan alıkoymaları sebebiyle bir kavme olan kızgınlığınız, sizi (hadi) tecavüze sürüklemesin. İyilik ve takvada yardımlaşın, günah ve düşmanlıkta ise yardımlaşmayın. Allah’tan korkun. Muhakkak ki Allah cezası şiddetli olandır.”¹⁰

Başkasının hayatını kurtarmak bir iyilik olduğu için âlimler (ayette geçen) “iyilikte yardımlaşma” kavramının altını çizmektedirler. Bu tavsiye, bir hayat kurtarma operasyonu olması itibarıyla, organ nakil ve bağışını da içine almaktadır. Hz. Peygamber’in bir hadisi, bütün müminlerin bir beden gibi olduğunu; şayet bedeninin bir parçası acı çekerse diğer bölümlerinin de o acıyı hissedeceğini, vurgulamaktadır. Âlimler bu hadisten şu prensibi çıkarılmışlardır: Ümmetin ya da Müslüman toplumun her hangi bir ferdi ölmek üzere ise, diğer bir kişinin organı onu kurtarmak için kullanılmalıdır. Çünkü onlar tek bir beden gibidir.

Organ nakil ve bağışının caizliğini savunan âlimlerin zikrettiği son prensip ise insan hayatının kutsallığıdır. Allah’ın bir emaneti olarak insan hayatı ve bedeni korunmalı ve ona önem verilmelidir. (Ayetle şöyle buyrulmaktadır):

“Ey iman edenler! Taraflarınızca karşılıklı rıza ile yapılan bir ticaret hariç, mallarınızı aranızda batıl (yollar)la yemeyiniz. Ayrıca kendinizi de öldürmeyiniz. Muhakkak ki Allah size karşı çok merhamet sahibidir.”¹¹

(Burada şu noktanın altını özellikle vurgulamamız gerekir): Organ nakil ve bağışına taraf olan Müslüman hukukçular bunun ancak ‘belli şartlar altında ve aşağıda zikredilecek olan hassas prensipler çerçevesinde kabul edilebilir’ olduğuna özellikle dikkat çekmektedirler: Her şeyden önce hiç kimse hiçbir şartta organını satamaz. (İkinci olarak) ölen bir kişinin bağışlanan organı, hastaya zarar verebilecek hastalık ve problemden temiz olmalıdır. (Ayrıca) İslam âlimleri organ nakil ve bağışının caiz olması için gerekli olan şartları ve mutlaka yapılması gereken (diğer) hususları açık bir şekilde

¹⁰ Maide, 5/ 2

¹¹ Nisa, 4/ 29.

belirtmişlerdir:

Organ nakil ve bağışının caiz olması için öngörülen şartlar şunlardır: 1) Organ nakil ve bağış sadece tedavi amaçlı olmalıdır; 2) bu prosedürün başarılı olma ümidi nispeten yüksek olmalıdır; 3) organ sahibinin veya mirasçısının kabulü sağlanmalıdır; 4) böyle tehlikeli bir işe girişmeden önce, dürüst Müslüman doktorlar tarafından (vericinin) ölümü kesin olarak tespit edilmelidir; 5) operasyon ve riskleri hakkında alıcı bilgilendirilmelidir.¹²

Canlıdan organ nakil ve bağış için gereken şartlar da şunlardır: 1) vericinin onayı sağlanmalıdır; 2) nakil sadece mümkün bir tedaviyi gerçekleştirmek için olmalıdır; 3) yakın vadede verici için hayati bir tehlike söz konusu olmamalıdır; 4) nakil konusu olacak organ geçmişte başarılı bir şekilde yapılmış olmalıdır; 5) hayati bir organ bağışlanmamalıdır, çünkü bu, bir kişinin hayatını kurtarmak için diğer bir kişiyi öldürmek demektir ki, kesinlikle yasaktır.¹³

(Görüldüğü gibi) organ nakil ve bağışına taraf olan âlimlerin büyük çoğunluğu (görüşlerini), kamu menfaati, insan hayatının kutsallığı ve insan bedeninin Allah'ın bir emaneti olduğu ve korunmasının gerekliliği temelleri üzerine kurmuşlardır.

Notlar:

Yazar, yardımlarından dolayı Makbul Ali'ye ve bu dergide yayınlanması için gerekli düzeltmeler yapan Dr. Barbara Strasberg'e teşekkürü bir borç bilmektedir.

Organ bağış ve nakli hakkında Muasır İslam hukukçularının görüşlerini özetleyen bu tebliğ asli maddeleri itibariyle İbrahim Abul Fadl Mohsin'in aşağıda zikredilen eseri üzerine bina edilmiştir.

Kaynaklar:

Ali, Abdullah Jusuf, 1989. *The Meaning of the Holy Quran*, Beltsville, Md.: Amana

İbrahim Abul Fadl Mohsin. n.d. *Organ Transplantation, Euthanasia, Cloning and Animal Experimentation – An Islamic View*, U.K.: The Islamic Foundation.

¹² İbrahim, n.d. 56.

¹³ İbrahim, n.d. 57